

ILIN BORCO¹, ROMÂNIA

Cuvinte-cheie: sat tradițional, cultura tradițională, fotografie etnografică, non-spații, identitate, poveste, Muzeul Satului Bănățean.

Fotografia și cucerirea non-spațiului urban

Rezumat

Modernizarea și globalizarea au condus, deseori, la existența unor spații impersonale situate în opoziție cu cele profund umanizate și personalizate existente în satul tradițional. Deși utile, aceste non-spații cum le numea Marc Augé în scrierile sale (aeroportul, autostrada, gara, marile magazine) au un efect apăsător asupra individului, prin lipsa lor de identitate și de poveste.

Materialul de față vorbește despre o încercare de umanizare a unui astfel de spațiu (Aeroportul din Timișoara) prin expunerea pe pereții de sticlă ai sălii de așteptare a unor fotografii de dimensiuni mari, reprezentând imagini cu case și peisaje din Muzeul Satului Bănățean, cu intenția de a re-crea în mintea călătorilor prin aeroport a unor „povești de acasă” calde, liniștitoare, sentimentale, optimiste.

¹ Muzeograf dr., Muzeul Satului Bănățean, Timișoara.

Keywords: traditional village, traditional culture, ethnographic photography, non-places, identity, story, Banat Village Museum.

Photography and the Conquest of Urban Non-Spaces

Summary

Modernization and globalization have often led to the existence of impersonal spaces located in opposition to the profoundly humanized and personalized spaces that exist in the traditional village. Although practical, these non-places, as Marc Augé called them in his writings (the airport, the highway, the train station, shopping malls), have an oppressive effect on the individual through their lack of identity and story.

The present material talks about an attempt to humanize such a space (Timișoara Airport) by displaying on the glass walls of the waiting room some large photographs, representing images of houses and landscapes from the Banat Village Museum, to re-create in the minds of travellers through the airport warm, reassuring, sentimental, optimistic "home stories".

Fotografia și cucerirea non-spațiului urban

Satul tradițional românesc reprezintă un exercițiu de umanizare la maximum a spațiului. Casa țărănească are căldura și intimitatea ei. În satul vechi, nimeni nu spune „Vasile are casa asta”, ci „asta-i casa lui Vasile”: important este, așadar, nu Vasile, ci casa! Pentru că Vasile se definește, printre altele, prin casa lui.

Modelul spațial al unui sat tradițional românesc presupune dialogul: acest lucru se vede pe ulițele satului bănățean din muzeul timișorean în aer liber. Satul din mijlocul orașului, construit după tiparele unui sat din Banat, ilustrează perfect ideea de „împreună”, de comunitate bine încheată.

Analizând etnografic satul tradițional bănățean, Romulus Vuia² vorbea în mod special despre geometria ulițelor și raportul caselor cu acestea, dar și dispunerea și gruparea locuințelor față de ulițe și drumuri, cu punctele de reper vizibile: biserica, cimitirul, școala. Structura internă a satului, așa cum o analizează Romulus Vuia în cazul satului bănățean, cu raportul echilibrat dintre vatra satului și hotar, face posibilă socializarea maximă, apropierea vecinătăților, dialogul cotidian între săteni și se suprapune perfect peste satul reconstituit în muzeul timișorean al satului.

Iar ca PR, am putut chiar imagina un dialog cotidian al caselor: am putut vedea cum sălașul slovac din Nădlac povestește, dimineața, cu vecinul lui, cu gospodăria maghiară de la Babșa, sau cum funcționează între acești „vecini” conceptul de interactivitate: găinile migrează dintr-o gospodărie în alta, personalul angajat îngrijește ambele grădini, vizitatorii le pot vedea aproape simultan, trecând direct prin poarta din spate dintr-una în alta.

Totul definește așadar un spațiu profund umanizat, cu identitate, cu un profil societar bine definit și, mai ales cu poveste în background.

Aeroportul din Timișoara: un non place funcțional și impersonal

Prin contrast, aeroportul din Timișoara este modelul perfect după care trebuie să fi definit Marc Augé non-spațiul: un non place funcțional și impersonal, care înghite mulți oameni zilnic, oameni care se deplasează între două stabilimente: vechiul și noul „acasă” - un acasă concret și funcțional, cel al locului de muncă și de trai în străinătate, și celălalt „acasă”, de la vatra veche, cu rol de sprijin spiritual.

Începem prin a reda definiția de dicționar a aeroportului:

„aeropórt sn [At: DA ms / Pl: ~uri / E: fr aéroport]: 1 Ansamblu constituit din terenul, clădirile și instalațiile necesare decolării, aterizării, manevrării, adăpostirii și întreținerii avioanelor. 2 Terenul unui aeroport (1). 3 Clădirile unui aeroport (1). 4 Instalațiile unui aeroport (1). 5 Personalul unui aeroport (1). 6 Pasagerii unui aeroport (1)”³.

² Romulus Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat – studiu antropogeografic și etnografic*, în *Studii de etnografie și folclor*, vol. I, București, Editura Minerva, 1975, p. 165.

³ Marc Augé, *Non-Places, introduction to an Anthropology of Supermodernity (Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité)*, Edition du Seuil, Paris, 1992.

Putem observa încă de la nivel lexical lipsa de identitate a locului numit „aeroport”: teren, clădiri, instalații și, în subsidiar, personal și pasageri, totul nediferențiat, reprezentat ca mase de oameni fără niciun fel de determinări precise.

Este de înțeles motivul pentru care atunci când antropologul francez Marc Augé a creat și definit termenul antropologic de non spațiu, primul exemplu pe care l-a dat a fost cel al aeroportului (alături de autostradă, camera de hotel sau mall). Într-un astfel de non place oamenii sunt și rămân anonimi iar percepția locului este categoric subiectivă: fiecare trecător sau lucrător vede și reține ce vrea.

Augé a definit și construit termenul în opoziție cu „spațiul / locul antropologic”⁴, umanizat, populat de oameni la rândul lor cu identitate bine definită de relațiile sociale sau culturale, în vreme ce non spațiul anulează referințele comune de orice fel, neputând face din masa de oameni care îl folosește ceea ce se poate numi „un grup”. Oamenii care tranzitează aeroportul sunt oameni anonimi, care trec printr-un loc fără istorie și fără repere identitare (aeroportul nu are nici poveste, o poveste a lui, și nici nu este radical diferit de orice alt aeroport din lume, așadar este lipsit de identitate). În plus, aeroportul sau aerogara nu poate fi nici relaționat cu momente de trăire intensă care să poată fixa în memorie astfel de amintiri, astfel încât principala lui trăsătură rămâne standardizarea, adică lipsa de identitate de orice fel.

În acest punct se poate construi o diferențiere față de terminologia inițială a lui Augé (databilă, totuși, 1992); mall-urile încep să se distanțeze de aeroporturi printr-un trend nou: adolescenții nu mai merg la mall doar pentru shopping, proces în care ar rămâne anonimi și singuri, ci se duc pentru socializarea din cafenele și food cort, pentru a se putea exprima în voie ca fiind fun / funny, generând o umanizare prin socializare a acestui spațiu, fapt care nu se întâlnește în aerogări și aeroporturi. De fapt, mall-urile rămân non space pentru generația adultă, și spații antropologice, umanizate – pentru generația facebook sau pentru „digital natives”.

Non-locul este produsul supramodernității iar aici pot fi incluse nu doar spațiile în care se realizează circulația accelerată a vremurilor contemporane (gara, autostrada, aeroportul), ci și mijloacele de transport folosite (autovehicule, metrouri, trenuri, avioane). Individul nu mai este locuitor, ci utilizator și ajunge în situația paradoxală de a funcționa în virtutea unui veritabil „contract cu spațiul” respectiv, inițiind o relație contractuală – la rândul ei dezumanizată prin tipizare. În această ipostază, non spațiile nu pot fi integrate în memorie, în poveste, în subiectivitate.

Această idee e susținută – am aflat ulterior din documentarea online – de intenția de a încerca amprentarea cu identitate proprie a unor astfel de veritabile meta-orașe care sunt emblema vieții nomade și grăbite, a fluxului de oameni și a relației acestora cu structuri arhitecturale imense (nu doar aerogara în sine, ci și piste de aterizare sau spațiile – tampon din jurul aeroportului). Am aflat astfel, de exemplu, că aeroportul din Anchorage, Alaska, își întâmpină pasagerii cu diaporame imense populate de urși împăiați, din nevoia de a-și

⁴ Credem că această pereche de termeni antropologici (spațiu și non-spațiu) este definitorie pentru contemporaneitate, așa cum sublinia și Marc Augé în mai multe din volumele sale.

crea puțină identitate; similar, aeroportul din Singapore a fost gândit ca o imensă grădină botanică, în solurile căreia au fost plantate mii de specii de plante specifice locului.

Acesta a fost punctul de pornire pentru un proiect cultural fotografic, pentru punerea în valoare a conceptului mai larg de „muzeu mobil”, cu scopul final de a face cunoscut Muzeul Satului Bănățean din Timișoara. Dintre spațiile vizate pentru implementarea proiectului am ales ca prim spațiu Aeroportul din Timișoara tocmai pentru a mai atinge încă un target: „îmblânzirea” unui spațiu rece și impersonal, prin intermediul fotografiilor etnografice.

Am pornit de la o observație a aceluiași antropolog francez, care mi-a atras atenția prin porțile pe care le deschide analizei: dacă în spațiul „tradițional”, numit „loc antropologic”, în cazul nostru satul românesc, reprezentarea este la scara de 1/1, adică fiecare fragment de spațiu are identitatea lui, în cazul spațiului non-identitar, spațiul se micșorează ideatic și valoric atât de mult încât devine anonim. Practic, așa cum susține antropologul francez, după ce este golit de tot ceea ce este identitar, locul antropologic devine un non loc. Dar cele două noțiuni nu sunt perfect separabile, ci deseori se suprapun sau glisează unul spre celălalt, ca niște nisipuri mișcătoare, astfel încât ideea noastră de a încerca să umanizăm un loc lipsit de prea multă identitate ni s-a părut o provocare căreia nu i-am putut rezista.

Un experiment notabil în acest sens rămâne celebrul film „The Terminal”, cu Tom Hanks, al cărui personaj a fost nevoit, datorită împrejurărilor, să trăiască și să locuiască în aeroport, acesta devenind, din non-spațiu, un fel de casă, asumată identitar.

În spațiul cultural românesc, subiectul este tratat de Vintilă Mihăilescu, care dedică, în „Apologia pârliazului”, un capitol întreg non locurilor („Sarmale și non-locuri”), opunând oportunităților (generat de profilul non spațiilor), tabieturile, cele „care transformă spațiul în loc”⁵. În spiritul caracteristic, antropologul român opune sarmalele românești, ca element identitar inconfundabil, creator de loc identitar, non locurilor postmoderne, adăugând celor citate deja office-ul de multinațională, apartamentul mobilat de la Ikea sau fast-food-ul standard.

Personalizarea spațiului impersonal, prin fotografiile cu „acasă”

În primăvara anului 2018 am tapetat pereții aeroportului timișorean cu imagini ale caselor din muzeu, încercând personalizarea spațiului impersonal, prin fotografiile cu un „acasă” nostalgic.

A fost prima punere în scenă a conceptul de „muzeu mobil”: satul, adică „acasă”, adică memoria cu accesul cel mai direct, a fost plasat în punctele de aglomerație de vârf în perioada de tranzit maxim: de Paști. Acest „acasă” avea rolul să-ți spună „bine ai venit” la aterizare și „drum bun” la îmbarcare.

Favorizând anonimatul, spațiul golit de identitate și vidat de căldură al aeroportului nu poate deveni un loc al memoriei dintr-o rațiune simplă: pentru că nu are poveste. Prin

⁵ Vintilă Mihăilescu, *Apologia pârliazului*, Editura Polirom, Iași, 2015, p. 36

contrast, satul tradițional aparține unei mitologii fondatoare și funcționează, nu o dată, prin activarea unor mecanisme de magie, de fascinație, chiar de misticism. Marea dimensiune culturală a satului este aceea că are o poveste.

Expoziția *Al cincilea anotimp* la Aeroportul Traian Vuia, Timișoara

Am spus această poveste prin intermediul fotografiei, într-un demers antropologic, dat fiind faptul că pentru antropologi și antropologia vizuală, camerele digitale sunt enumerate, într-un alt volum, de același Marc Augé, printre „descoperirile tehnologice cu adevărat revoluționare, care nu au încetat să favorizeze o ușurare a echipamentelor; este un parametru esențial pentru etnografi”⁶. Aici am plasat povestea muzeului mobil adus la aeroport, într-un spațiu alternativ cu public numeros și constant.

Recuperarea culturală inițiată de expoziția noastră de la aeroport era una necesară din punct de vedere muzeologic, pentru că „într-un cadru temporal profund marcat de transformări sociale, globalizarea, industrializarea, urbanizarea și occidentalizarea sunt percepute ca amenințări clare la adresa prezervării pe cale orală a patrimoniului material și imaterial”⁷.

⁶ Marc Augé, Jean-Paul Colleyn, *Antropologia*, Editura Institutul European, Iași, 2013, p. 83.

⁷ Convenția din 17 octombrie 2003 pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial, Monitorul Oficial nr. 17 din 9 ianuarie 2006, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/67741> (site consultat în 23.10.2020).

În ceea ce privește conceptul de „acasă”, diaspora românească se confruntă cu două aspecte – unul de ordin geografic și unul de ordin spiritual. Odată ce decizia de a lucra în străinătate a fost luată, ea implică și traiul cotidian acolo, și, ca urmare, nevoia de a transforma spațiul de peste graniță în casă, casă de locuit. Prin prismă spirituală, „acasă” rămâne locul de unde s-a plecat, România. Acest „acasă” nu mai este locul unde trăiești, ci o ancoră a spațiului în care memoria nu trebuie accesată, ci devine realitate imediată și cunoscută. „Acasă” este spațiul siguranței implicite, al unei altfel de siguranțe decât cea financiară sau cea a traiului bun, a reușitei. Întoarcerea la origini, chiar și temporară, reprezintă pentru cei plecați din țară un soi de „încărcare a bateriilor”. Și chiar dacă se face pe perioadă determinată, oferă întotdeauna posibilitatea revenirii și a reîncărcării. Vorbim de o diasporă care a ales să nu prea aibă de ales – să rămână să trăiască, să muncească și să locuiască într-o casă departe de „acasă”, într-un loc care va deveni, eventual, un alt „acasă” peste o generație-două, pentru cei care cresc și se dezvoltă direct în acel mediu, pentru cei care nu au această memorie a locului de unde au plecat.

Și pentru că „acasă” însumează o întreagă cosmogonie a spațiului în care a crescut și s-a dezvoltat un individ, prima accesare a acestui microcosmos, care înainte de plecare în străinătate era, în fapt, un macrocosmos, este prin intermediul imaginii. Imaginile trezesc, la rândul lor, amintiri. Într-un firesc proces al memoriei, amintirile declanșează un întreg pachet emoțional: mirosuri, sunete, întâmplări, imagini vii, persoane. Pentru mulți oameni, cele mai înrădăcinate amintiri sunt cele din copilărie sau din adolescență, cu referire, cel mai adesea, la sat și la bunici – personaje cu roluri de neînlocuit.

Concret, în perioada sărbătorilor de Paști, în 2018, Muzeul Satului Bănățean Timișoara „a asediat” Aeroportul Internațional Timișoara „Traian Vuia”. Mai exact, în sala de așteptare din zona de plecări am făcut o expoziție cu 30 de imagini din muzeul nostru, din toate anotimpurile și din toate momentele zilei. Fotografii cu dimensiuni de 50 x 70 cm printate pe PVC au fost instalate pe ferestrele celei mai aglomerate săli în perioada respectivă (4 aprilie – 7 mai 2018) și au fost văzute de mii de români care se îmbarcau în avioane. Zona de amplasare a fotografiilor este holul imens de așteptare înainte de îmbarcare, și, ca urmare, pasagerii au avut la dispoziție mai mult timp pentru vizionarea lor. Tranzitul lunar în acest spațiu era estimat la aproximativ 20.000 de pasageri.

Imaginile expuse fac parte din proiectul numit „Al cincilea anotimp”, finalizat într-un album foto cu povești din și despre Muzeul Satului Bănățean Timișoara, și, implicit despre sat în general. Ideea centrală a acestui proiect este aceea că „al cincilea anotimp” nu este unul calendaristic, ci factorul uman, obiectivul principal al conceptului fiind apelul la memoria oamenilor. Este vorba despre toți vizitatorii noștri, toți cei care ne-au trecut pragul și care s-au întâlnit cu sinele lor măcar pe alocuri, care s-au tras la umbra pridvoarelor caselor țărănești pe timp de arșiță, sau toți cei care au încălțat mental cizmele de cauciuc pe promoroacă și și-au încălzit inima la sobele copilăriei.

Mesajul acestui proiect s-a pliat perfect și în sala de așteptare a aeroportului „Traian Vuia”, pentru că toți cei ce plecau de acasă spre o altfel de casă au fost și ei, în clipele acelea, „al cincilea anotimp”. Un anotimp fugit din calendarele convenționale, construit doar

pe schelet sufletesc, un anotimp care, în fiecare dintre noi, se întoarce mereu la el acasă.

În sala de așteptare, pasagerii care se îmbarcau exclamau emoționați: „Uite, și la bunică-mea în curte aveam exact așa o fântână”; „Așa era și la noi, îmi aduc aminte de...”; „Parcă a fost ieri, îmi amintesc cum...”; „Acoperiș din ăla de paie aveam și noi”; „Ce n-aș da să mă mai plimb odată pe ulițele de la mine din sat” și multe altele asemenea. Informațiile sunt venite de la PR-ul aeroportului la data respectivă, d-na Nicoleta Trifan.

Practic, ultima imagine pe care au avut-o românii înainte de îmbarcarea spre diaspora a fost cea cu acest „acasă”, livrat de muzeul nostru. Această expoziție mobilă a precedat, involuntar, proiectul care se va derula doi ani mai târziu, în timpul pandemiei, când am prezentat muzeul doar online, în conceptul unei mobilități online, sub îndemnul „Dacă nu poți tu să vii la muzeu, vine muzeul la tine”.

PR-ul aeroportului, Nicoleta Trifan, a mai spus: „După această expoziție de fotografie a lui Borco Ilin, Aeroportul Internațional Timișoara a demarat un proiect de promovare a Timișoarei și a Banatului prin oferirea unor spații neconvenționale din aerogară pentru artiștii plastici sau muzee. Astfel, sălile de așteptare din aerogară au devenit spații alternative de expunere, cu un public constant și numeros”. A fost dovada că expoziția noastră „a prins”.

Așadar, prin aducerea satului tradițional de altădată în mijlocul aeroportului hiperurban, un spațiu imens, ordonat, excesiv organizat, dar golit de poveste, am încercat tocmai demolarea, fie și pentru o perioadă scurtă, cea a expoziției, a graniței dintre loc și non loc. Altfel spus, am pus în practică „tehnica pârleazului” magistral sugerată de Vintilă Mihăilescu ca graniță între cele două concepte aparținând lui Marc Augé.

BIBLIOGRAFIE

Augé, Marc, Colleyn, Jean-Paul, *Antropologia*, Editura Institutul European, Iași, 2013.

Augé, Marc, *Non-Places, introduction to an Anthropology of Supermodernity (Non-lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité)*, Edition du Seuil, Paris, 1992.

Mihăilescu, Vintilă, *Apologia pârleazului*, Editura Polirom, Iași, 2015.

Vuia, Romulus, *Satul românesc din Transilvania și Banat – studiu antropogeografic și etnografic*, în „Studii de etnografie și folclor”, vol. I, București, Editura Minerva, 1975.

*** Convenția din 17 octombrie 2003 pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial, Monitorul Oficial nr. 17 din 9 ianuarie 2006, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/67741> (site consultat în 23.10.2020).